

EL PROJECTE DEL CENTRE D'INVESTIGACIONS ONOMÀSTIQUES ADRIÀTIQUES DE LA UNIVERSITAT DE ZADAR

Nikola VULETIĆ
Universitat de Zadar
Vladimir SKRAČIĆ
Universitat de Zadar

1. INTRODUCCIÓ

El Centre d'Investigacions Onomàstiques Adriàtiques és una unitat de recerca de la Universitat de Zadar (Croàcia) creada el 2003 amb l'objectiu de respondre amb urgència a una part de les conseqüències lingüístiques de la crisi demogràfica de les illes croates. Durant els primers deu anys d'activitat, el Centre es va dedicar a recollir sistemàticament i a publicar la toponímia de l'arxipèlag de la Dalmàcia Septentrional (540 illes, illots i esculls). Evidentment, es tracta d'una activitat investigadora que s'articula dins del marc de la lingüística eslava, però no gaire privada d'interès metodològic per a un estudi toponomàstic i dialectològic qualsevol, sobretot d'un espai illenc. Ara bé, des del punt de vista de la lingüística romànica, i especialment de la lexicologia històrica romànica, l'interès d'aquest projecte rau també en els seus resultats: documentació de topònims d'origen romànic conservats gràcies al contacte lingüístic romanicoeslau des de l'alta edat mitjana. Abans de detenir-nos en alguns aspectes metodològics del projecte i d'oferir una mostra dels resultats, es fa imprescindible una brevíssima presentació del territori estudiat.

2. EL TERRITORI

Amb 79 illes,¹ 525 illots² i 642 esculls (Duplančić Leder *et al.* 2000), Croàcia és el segon estat amb més illes de la Mediterrània. Tot i que ocupen només el 5,5 % del territori naci-

1. Superfície superior a 1 km².
2. Superfície inferior a 1 km² i superior a 0.01 km².

onal, aquestes illes, illots i esculls cobreixen més de 4.000 km de l'extremadament accidentada línia costanera de Croàcia, que fa gairebé 6.000 km. Es reparteixen en cinc arxipèlags: el de l'Ístria Occidental; el de Kvarner; el de la Dalmàcia Septentrional; el de Dalmàcia Central; el de la Dalmàcia Meridional. Només deu d'aquestes illes tenen una superfície superior a la de Formentera.

Un total de 124.955 habitants (2,9 % de la població total de Croàcia)³ habiten 48 illes. Una tercera part es concentra en tres grans illes de la Dalmàcia Central (Korčula, Brač, Hvar), i gairebé un altre tant en tres de les illes grans de Kvarner (Krk, Rab, Lošinj). De 303 poblacions, 76 miren cap a la costa, 76 cap al mar obert, i 151 se situen a l'interior de les illes més grans. Cap de les illes croates arriba a 20.000 habitants, mentre que la majoria no compta ni amb 500. Des del punt de vista de l'estructura per edat, les illes croates, sobretot les més petites, es presenten avui com una espècie de refugi de la població vella. Dins d'aquest món singular, l'arxipèlag de la Dalmàcia Septentrional, amb un total de 540 illes, illots i esculls, representa la concentració illenca més densa de la Mediterrània. I és en les seues 23 illes poblades on es fa més evident la crisi demogràfica de la població autòctona (cf. Lajić / Mišetić, 2013: 194), amb les conseqüències lingüístiques corresponents, raó per la qual li vam donar prioritat.

Abans de la consolidació moderna del turisme, la població illenca es dedicava a una sèrie d'activitats tradicionals, com ara ramaderia, agricultura i pesca. La pesca va jugar un paper decisiu en l'economia de les illes petites, on escasseja la terra de cultiu, sobretot en les de la Dalmàcia Septentrional.

Des del punt de vista historicolingüístic, les illes van funcionar, a partir del segle VII, com reductes de l'antiga romanitat de Dalmàcia i com escenaris d'un intens contacte lingüístic, deixant una marca romànica inesborrable a les varietats eslaves que han substituït les romàniques precedents. Aquesta marca, reforçada per segles de dominació veneciana, es reflecteix tant en el lèxic com en la toponímia.

3. EL PROJECTE

3.1. ORÍGENS

La investigació de la toponímia es va consolidar en Croàcia com un camp important de la lingüística (històrica, sobretot) gràcies a l'obra de l'etimòleg i polifacètic romanista Petar Skok (1881-1956), deixeble de Meyer-Lübke i mestre de Muljačić, Tekavčić i Vinja. Investigador incansable de l'antiga romanitat preveneciana de Dalmàcia, Skok va entendre d'hora que la toponímia de l'espai illenc permetia descobrir allò que el silenci o l'escassetat de la documentació altomedieval enfosquien: les etapes de la simbiosi romanico-eslava i la cronologia de l'eslavització lingüística de l'Adriàtic Oriental. La seua gran síntesi (Skok, 1950) de les relacions eslavoromàniques en la toponímia illenca, basada en

3. Segons el cens de l'any 2011: <<http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm>>

visites llampec al terreny i enquestes per correspondència, oferia una visió de conjunt magistral, però al mateix temps posava de manifest la quantitat de recerca que quedava per fer. Aquesta tasca la van continuar els eslavistes Jurišić (1956) en les costes de Kvarner i Šimunović (1972) a l'illa de Brač, Finka i Šojat (1972-74) en la costa de la Dalmàcia Septentrional, per esmentar només les contribucions més importants, cadascú amb propòsits i metodologia diferents. A Šimunović li correspon, sobretot, el mèrit d'haver consolidat l'estudi de la toponímia com una disciplina sincrònica. Tanmateix, és en els treballs de Skračić (1987, 1996) on s'introdueix un nou plantejament. Seguint les exigències d'un treball de camp minuciós, que el seu mestre Vinja (1987) aplicava a l'estudi d'ictònims, Skračić va recollir uns 6.200 topònims en les illes externes de l'arxipèlag de Dalmàcia Septentrional.⁴ La Universitat de Zadar va reconèixer la importància de l'estudi toponomàstic, mitjançant la creació en 2003 del Centre d'Investigacions Onomàstiques Adriàtiques. L'equip del Centre —historiadors i romanistes-eslavistes— es va formar a l'entorn de dos projectes de recerca,⁵ que el ministeri croat de ciència va concedir a Skračić.

3.2. ASPECTES METODOLÒGICS

Ens limitem a exposar ací alguns aspectes metodològics de l'activitat investigadora del Centre d'Investigacions Onomàstiques Adriàtiques, sobretot pel que fa al treball del camp. La novetat que hem aportat a la investigació de la toponímia en Croàcia consistia principalment en una col·lecció indiscriminada de totes les formes toponímiques que es podien registrar en el territori estudiat, sense descurar els anomenats «microtopònims». Aquesta mena de treball no es pot dur a terme usant el mètode d'elicitació, sinó que s'ha de permetre als parlants de presentar la toponímia del seu espai, d'orientar-se i d'organitzar el propi discurs, la qual cosa no exclou preguntes directes de l'investigador. D'aquesta manera, l'entrevista es converteix en un recorregut virtual a través de l'illa o d'una porció o, fins i tot, a través d'un espai que inclou desenes d'illots i esculls, que l'entrevistat realitza en la seua memòria, mentre que l'investigador segueix el discurs de l'altre en un mapa i, si s'escau, li indica les omissions. Un segon investigador s'ocupa de la transcripció immediata de les formes en els quaderns de camp i controla la gravació de l'enquesta. Un cas particular es dona amb els talassònims (noms de referents sotaiguats), on l'investigador ha d'estar familiaritzat amb la pesca i saber llegir el mapa en aquesta clau.

No hi ha informants que dominin a la perfecció la toponímia de tot el territori que forma l'objecte d'estudi. Menys encara quan s'han de buscar en la memòria els noms de les terres a l'interior de l'illa que ningú havia treballat els últims 30 anys o més. Sempre hem preferit organitzar entrevistes en grups, on la gent s'inspirava i s'incitava mutualment. En les illes més grans, s'havia de treballar amb diferents grups, en funció de l'estructura propietària de les terres, però també segons si volíem parlar de l'interior de l'illa

4. Uns 1.500 en el grup insular de Kornati i uns 4.700 topònims en les onze illes externes poblades del grup insular de Zadar, amb centenars d'illots corresponents.

5. Projecte núm. 0070024 *Toponímia de les illes inexplorades i de la costa de Dalmàcia Septentrional* (2004-2006) i projecte núm. 269-2120920-2639 *Onomastica Adriatica* (2007-2011).

o de la mar. Les dones velles mostraven un domini de la toponímia de l'interior inassequible als seus homes, germans, cosins, que, en canvi, es mostraven més solvents amb la toponímia costanera i submarina. Llavors, els resultats de les distintes entrevistes sobre una mateixa porció del territori se superposaven, s'identificaven dubtes, i els llocs febles es tornaven a verificar amb els parlants, abans d'introduir totes les formes registrades dins d'una base de dades i passar-les als mapes toponomàstics.

Formava part de les activitats preparatòries un extens treball a l'Arxiu de l'Estat a Zadar, on es troba reunida la documentació històrica de gairebé tota Dalmàcia. Vam preparar, per a cada porció del territori, fitxers amb les atestacions en les fonts medievals, escrites gairebé exclusivament en llatí, així com en els primers mapes i cadastres, prestant atenció a la variació formal. Les formes històriques que no sorgien durant les entrevistes se sotmetien a l'avaluació dels parlants, i és així com hem aconseguit confirmar en la llengua viva algunes formes precioses que no s'haurien registrat d'altra manera.

3.3. RESULTATS I PERSPECTIVES

Des de la creació del Centre s'han publicat sis volums de la col·lecció *Onomastica Adriatica*, corresponents a les illes, és a dir als grups insulars, de Pašman (2006), Ugljan (2007), Vrgada (2009), Murter (2010), Pag (2011) i Kornati (2013). Està per eixir el setè volum, dedicat a les illes de Šibenik, el grup insular més meridional de l'arxipèlag de la Dalmàcia Septentrional. Comptant també el volum de Skračić (1996), publicat abans de la creació del Centre, en tot l'arxipèlag s'han recollit uns 15.200 topònims. El repte més significatiu es va donar en el cas del grup insular de Kornati. Sense poblacions permanents, almenys des de l'antiguitat tardana, explotat a la vegada per la gent de les illes de Murter i Dugi Otok, portadores de dialectes diferents, i al centre d'interès dels pescadors procedents de cinc illes veïnes, aquest grup de 150 illes i illots ofereix molts casos de noms múltiples per a un mateix illot, i una rica sèrie de topònims no només preeslaus, sinó prellatins.

L'estructura de tots els volums és igual. La segona part correspon al corpus de topònims, contemporani i històric, als mapes toponomàstics i als capítols dedicats a l'anàlisi fonològica, morfològica, lèxica, motivacional i etimològica del corpus. La primera part de cada volum s'articula com un camp de cooperació interdisciplinària: s'hi presenta, a través de les contribucions de geògrafs, historiadors, arqueòlegs, historiadors de l'art, etnòlegs..., el que provisionalment hem anomenat "ambient onomàstic", és a dir, tot allò extralingüístic que condiciona la creació dels noms. Esperem haver creat d'aquesta manera un laboratori perdurable d'intercanvi d'idees que supere els límits de la lingüística.

Tots els volums fins ara publicats contenen mapes en blanc amb corbes de nivell, on cada topònim apareix representat mitjançant el número que exactament li correspon en el corpus.⁶ Per evitar un bosc de números difícilment manejable, el territori estudiat (junt

6. La inserció de cada forma toponímica, tal qual, al mapa no es prestava com opció, perquè hauria suposat la creació d'un nombre molt elevat de mapes petits, on s'hauria perdut la visió de conjunt, essencial en un arxipèlag amb tantes illes.

amb la mar) es dividia en una sèrie de sectors, marcats amb lletres A, B, etc., en direcció nord-oest-sud-est (disposició de la costa i de les illes). La representació numèrica dels topònims dins de cada sector seguia el mateix principi: de 1 (extrem nord-oest del sector) a *n* (extrem sud-est del sector). Al corpus, ordenat per sectors, igual que a l'índex alfabètic, cada topònim apareix identificat per un codi, compost per la sigla de l'illa, la lletra que marca el sector i el número corresponent al topònim dins del sector. Així *UGF 164* marca el topònim registrat a l'illa d'Ugljan (UG), al sector F. Segueixen la mateixa forma toponímica, en un sistema de transliteració d'ús convencional en la dialectologia croata, la sigla del poble on s'ha recollit el topònim, la descripció del referent i, si s'escau, comentaris. Així, al codi citat *UGB 164* li correspon una forma doble *Padrôla/Padrôra*, registrada al poble de Preko, nom d'una part del poble, amb un comentari a part: que la primera variant és d'un home, i la segona d'una dona. L'origen romànic (PETRARIA) del topònim i altres qüestions lingüístiques es comenten fora del corpus, en els capítols dedicats a l'anàlisi lingüística.

Amb aquesta referència a "Pedrera en boca eslava", arribem al que pot contribuir la recerca del Centre d'Investigacions Onomàstiques Adriàtiques a la lingüística romànica, sense pretendre cap exhaustivitat. És sabut des de fa temps (Bartoli, 1906; Skok, 1927, 1930, 1933) que la toponímia illenca i costanera croata conserva abundants testimonis de les varietats romàniques primitives de Dalmàcia, adoptats a l'alta edat mitjana. Aquests testimonis ofereixen paral·lels preciosos amb altres zones de la Romània: tal és, per exemple, la relació entre *Llobregat* a Catalunya i *Lavkat/Lapkat* a Dalmàcia. Gràcies sobretot a les enquestes sistemàtiques i detallades, ens ha sigut possible registrar una sèrie d'antics topònims romànics que van escapar a l'atenció de Skok, així com determinar alguns topònims característics de les àrees més reduïdes. Així, la sèrie *Prantûr – Printûr – Prentûr*, amb canvis fonètics que indiquen una adopció eslava precoç, sembla indicar que PROMONTORIUM (Livi, Ciceró, Cèsar) era una paraula popular en la llatinitat de la part septentrional de l'antiga Dalmàcia.⁷ *Drmûn*, topònim registrat per nosaltres a l'illa de Murter, ve a complementar el mateix tipus estudiat per Skok a les illes de Krk i Rab, mostrant que aquest préstec grec (δρυμών 'bosc de roure') no es limitava a les antigues varietats romàniques de l'arxipèlag de Kvarner, sinó que penetrava molt més cap al sud. Aquests dos exemples ens serveixen per demostrar que un estudi atent de la toponímia illenca croata encara pot oferir material útil per a la caracterització lèxica de la primitiva romanitat de l'Adriàtic Oriental. Després d'haver portat a terme la recerca en l'arxipèlag de la Dalmàcia Septentrional, l'activitat del Centre s'orienta cap a l'illa de Rab. L'illa que, en paraules de Skok (1950: 59), «entre totes les nostres illes, després de l'illa de Krk, mostra el percentatge més alt de topònims romànics».

7. La primera variant va ser registrada per Skok a l'illa de Cres, i les altres dues per nosaltres a l'illa de Pag. Les tres fan referència a les imposants elevacions rocoses.

BIBLIOGRAFIA

- BARTOLI, Matteo Giulio (1906): *Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der appenino-balkanischen Romania*. Wien: Hölder. 2 vol.
- DUPLANČIĆ LEDER, Tea / UJEVIĆ, Tin / ČALA, Mendi / VIĐAK, Ivana (2000): «Categorization and number of islands in the Republic of Croatia». *Periodicum Biologorum*. Vol. 102, Supl. 1, p. 281-284.
- FINKA, Božidar / ŠOJAT, Antun (1973-1974): «Obalna toponimija zadarsko-šibenskog kopna i šibenskog otočja». *Onomastica Jugoslavica*. Vol. 3-4, p. 37-65.
- JURIŠIĆ, Blaž (1956): *Toponimika zapadne Istre, Cresa i Lošinja*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 181 p. (Anali Leksikografskog zavoda FNRJ, vol. 3).
- LAJIĆ, Ivica / MIŠETIĆ, Roko (2013): «Demografske promjene na hrvatskim otocima na početku 21. stoljeća». *Migracijske i etničke teme*. Vol. 29, 2, p. 169-199.
- SKOK, Petar (1927): «Studi toponomastici sull'isola di Veglia I». *Archivio Glottologico Italiano*. Vol. 21, p. 95-106.
- (1930): «Studi toponomastici sull'isola di Veglia II». *Archivio Glottologico Italiano*. Vol. 24, p. 19-57.
- (1933): «Studi toponomastici sull'isola di Veglia III». *Archivio Glottologico Italiano*. Vol. 25, p. 117-137.
- (1950): *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*. Zadar: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 2 vol.
- SKRAČIĆ, Vladimir (1987): «Toponimija Kornatskog otočja». *Onomastica Jugoslavica*. Vol. 12, p. 17-218.
- (1996): *Toponimija vanjskog i srednjeg niza zadarskih otoka*. Split; Zadar: Književni krug; Matica hrvatska Zadar, 513 p.
- (ed.) (2006): *Toponimija otoka Pašmana*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 322 p.
- (ed.) (2007): *Toponimija otoka Ugljana*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 392 p.
- (ed.) (2009): *Toponimija otoka Vrgade*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 130 p.
- (ed.) (2010): *Toponimija otoka Murtera*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 366 p.
- (ed.) (2011): *Toponimija otoka Paga*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 712 p.
- (ed.) (2013): *Toponimija kornatskog otočja*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 602 p.
- ŠIMUNOVIĆ, Petar (1972): *Toponimija otoka Brača*. Supetar: Skupština Općine Brač, 317 p. (*Brački zbornik*, vol. 10).
- VINJA, Vojmir (1987): *Jadranska fauna: etimologija i struktura naziva*. Zagreb; Split: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Logos. 2 vol.